

архів Закарпатської обласної державної адміністрації. – Ф.195. – Оп. 23. Канцелярія. – Спр.8, арк.2. **31.** Там само. – Спр.8, арк.1. **32.** Буковинська «Батьківщина»: Влада спілкується з виборцями лише через білборди [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://byut.com.ua/news_region/12829.html; *Мітинги* протесту на Буковині: Прийшов час об'єднатися не лише політикам, а й усьому суспільству [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://byut.com.ua/news_region/8446.html. **33.** Чернівецька регіональна організація Народної Партії [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://narodna.org.ua/page.php>. **34.** Довгань І. Очікується задуха від кандидатів, І. Довгань // Молодий буковинець. – 12 липня 2012 року. – С.6. **35.** Відомчий архів Закарпатської обласної державної адміністрації. – Ф.195. – Оп. 23. Канцелярія. Спр.5, арк.1; *Регіони*. Партія регіонів [Електронний ресурс]. – Режим доступу: partyofregions.org.ua/regions/chernivtsi. **36.** Політична карта Закарпатської області [Електронний ресурс]. – Режим доступу: oroga.ua.org/books/article/1672-politychka-zakarpatsge-oblasti; *Політична карта* Чернівецької області [Електронний ресурс]. – Режим доступу: map.oroga.ua.Org/content/allresylts/34. **37.** Відомчий архів Закарпатської обласної державної адміністрації. – Ф.195. – Оп. 23. Канцелярія. Спр.10, арк.1. **38.** Там само. – Спр.15, арк.4; *Від успіху* людини – до успіху країни [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://chernovtsy.klichko.org/news/show/1904>. **40.** *Зміни* майбутнє. Чернівецький «Фронт змін» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: frontzmin.ua/component/customproperties/tog/Міста%20України. – Чернівці: <http://www.ukrainainvred.com>; *Королевська Н. Ми* приведемо до парламенту нових лідерів / Королевська Н. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.ukrainainvred.com; *Чернівецька* регіональна організація Народної Партії [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://narodna.org.ua/page.php>.

УДК 342.7

І. В. ШМАТКО

СОЦІАЛЬНА ІДЕОЛОГІЯ КАРЛА МАНГЕЙМА В ПОЛІТОЛОГІЧНОМУ ДИСКУРСІ

Аналізуються концепції соціальної ідеології Карла Мангейма в політологічному дискурсі. Розглянуто аргументи відносно конкретизації марксистського поняття «ідеологія». Сформульовано принципи наукової інтерпретації цього поняття не тільки щодо класів, але і щодо соціальних груп. Визначено, що ідея К. Мангейма про ідеологічність соціальних груп спирається на критику тих підходів і уявлень, які не беруть до уваги глибокого поєднання мислення з соціальною та колективною діяльністю. В постулатах визначеної предметності аналізуються ліберальна свідомість, лінійність ліберальної утопії, питання первинності, причиновості в ідеології, зокрема, в аспекті прав людини.

Ключові слова: соціальна ідеологія, політологічний дискурс, ідеологічність соціальних груп, причиновість в ідеології, права людини.

Шматко І.В. Социальная идеология Карла Мангейма в политологическом дискурсе

Анализируются концепции социальной идеологии Карла Мангейма в политологическом дискурсе. Рассмотрены аргументы относительно конкретизации марксистского понятия «идеология». Сформулированы принципы научной интерпретации этого понятия не только по отношению к классам, но и по отношению к социальным группам. Оп-

© ШМАТКО Іван Володимирович – аспірант Інституту всесвітньої історії НАН України

ределено, что идея К. Мангейма об идеологичности социальных групп опирается на критику тех подходов и представлений, которые не принимают во внимание глубокого сочетания мышления с социальной и коллективной деятельностью. В постулатах определенной предметности анализируются либеральное сознание, линейность либеральной утопии, вопрос первичности, причинности в идеологии, в частности, в аспекте прав человека.

Ключевые слова: социальная идеология, политологический дискурс, идеологичность социальных групп, причинность в идеологии, права человека.

Shmatko Ivan. The social ideology of Karl Mannheim in politological discourse

The paper presents an analysis of the social ideology's concept by Karl Mannheim in political science discourse. Arguments concerning specificity of the Marxist concept of "ideology" are considered. The principles of scientific interpretation of this concept not only for classes, but for social groups are also formulated. Author determines that the idea of Karl Mannheim about ideology nature of social groups based on criticism of the ideas and approaches that do not take into account the combination of thinking, social and collective activities. Liberal mind, the linearity of the liberal utopia, the question of primacy, causality in ideology, particularly in terms of human rights, are analysed in the article in certain postulates.

Key words: social ideology, politological discourse, ideology of social groups, causality in ideology, human rights.

Карл Мангейм – європейський дослідник, праці якого мали та мають велике значення для формування концепції соціальної ідеології в політологічному дискурсі. Ідеї вченого активно дискутуються з 60–70 рр. ХХ ст., коли сама критика ідеології була популярною. Звичайно, в першу чергу мова йшла про марксистів та франкфуртську школу. Серед інших: «Тюремні зошити» Антоніо Грамші, роботи молодого Карла Маркса, «Історія і класова свідомість» Дьєрдя Лукача та праці Теодора Адорно, Макса Хоркхаймера, Еріка Фрома та, особливо, Герберта Маркузе¹.

Фактично розвиваючи вчення К. Маркса про ідеологію, К. Мангейм доповнив останнє та зробив його більш послідовним. Увага К. Мангейма була зосереджена, передусім, на конкретизації марксистського поняття «ідеологія», яке розповсюджувалося і на сам марксизм, і на соціалістичні вчення². Але, на наш погляд, не менш принциповим та значущим у теорії вченого було його інше уточнення, а саме: аналіз поняття «ідеологія» не тільки щодо класів, але і щодо соціальних груп.

Такий підхід видається більш логічним. Адже що зумовлює спільні позиції людей з того чи іншого питання? Що формує їх переконання? З соціологічної точки зору такі явища зумовлюються переважно соціальним (і додамо – правовим) досвідом людини. Саме спільний досвід людей в соціальних групах і формує їх позиції та установки. Здається очевидним, що за таких обставин не слід обмежувати аналіз досвіду лише економічно детермінованими класами, адже суспільство поділяється на велику кількість соціальних груп – великих та малих, – які мають тенденцію перетинатися та взаємно впливати на формування людини, а отже, й ідеологій. Навзаєм перетнуті групи, віднесеність до них індивіда з його специфічним досвідом (що й об'єднує його та інших членів цих груп в більш-менш ідентифіковане соціальне ціле) формують, відповідно, специфічне середовище та узагальнений «погляд», який і можна співвіднести з ідеологією. Можливо навіть припустити, що за певних обставин поділ на соціальні групи може відбуватися за рахунок визначення цих «хибних свідомостей».

Звичайно, розширювальна інтерпретація К. Мангейма не є конвенційною та може вважатися такою, що занадто розпорошує поняття ідеології. Але ми схильні

вважати, що вона ускладнює це поняття, робить його менш механічним та вульгарно-детерміністським, тим самим адаптуючи до реального складного та багатовимірного соціального середовища, яке характеризується «змішуванням» та перетином не тільки соціальних груп та індивідів, але і постійним взаємовпливом багатьох факторів та детермінант суспільного буття.

При цьому не варто забувати, що вищесказане жодним чином не означає нібито класи чи економічні детермінації ідеології є неважливими та непродуктивними. Усталений підхід нами не заперечується, а лише доповнюється тим розумінням, що **не лише** класи є важливими для дослідження питання ідеології. До того ж, наголосимо, що аналіз проблеми ідеології та інших суспільних процесів є простішим, якщо вважати їх лише продуктами класового поділу, адже за такої ситуації кількість аналізованих чинників є обмеженою, а детермінації легко прораховуються. Втім, постає питання про коректність аналізу, адже він не враховує вже означеної багатофакторності суспільного життя. Тому поширене спрощення може бути ефективним лише за умови розуміння його умовності та обмеженості. В іншому випадку, абсолютизуючи такий підхід, ми ризикуємо зустрітися з «все пояснюючою» великою схемою, яка сама матиме тенденцію до того, щоб стати ідеологією, а не інструментом критичного аналізу.

Зауважимо, К. Мангейм розглядає ідеологію в першу чергу як спосіб проаналізувати мислення людини. Він хоче «показати, як людина насправді мислить». Причому «дослідити мислення не так, як воно подається у підручниках із логіки, а відповідно до його реального функціонування як знаряддя колективної діяльності в суспільному житті та в політиці»³. Іншими словами, соціолог розвиває так звану «соціологію знання».

Аналіз ідеології в цьому контексті є лише аргументом від парадигми, який застосовується для того, щоб зрозуміти принципи роботи нашого мислення. К. Мангейм доходить висновку, що ми мислимо в першу чергу як суспільні істоти, за допомогою суспільства, будучи включеними в нього, в його динаміку. «Строго кажучи, твердження про те, що індивід мислить, є насправді взагалі неточним. Значно точніше було б сказати, що він лише бере в цьому процесі участь...», – каже соціолог⁴. Дослідник твердить, що ми розвиваємо далі думки, висловлені до нас іншими людьми, але одразу ж додає, що проблема є складнішою: «Він [індивід] опиняється в **успадкованій ним ситуації** з відповідними цій ситуації **моделями мислення** і намагається розвинути успадковані **способи реакції**...»⁵. А отже, К. Мангейм переконує, що суспільний фактор є визначальним для індивіда, який зростає в соціумі, – індивід не тільки опиняється в завчасно сформованій ситуації та системі координат, але й оперує успадкованими моделями поведінки та мислення.

Втім, конкретно існуючі форми мислення не можуть бути вилучені з контексту «тих колективних дій, за допомогою яких ми й відкриваємо для себе світ в духовному сенсі»⁶. К. Мангейм зауважує, що люди не дистанційовані один від одного, вони **співіснують** «не лише фізично, як дискретні індивіди... Навпаки, вони діють спільно, ... у складі різних за своєю організацією груп»⁷. Ці дії, за Карлом Мангеймом, супроводжуються спільним чи опозиційно спрямованим мисленням. Дійсно важливим є те, що для соціолога діяльність індивідів у складі різних соціальних груп є конфліктною, вона відбувається «один з одним чи один проти одного»⁸. Таким чином, К. Мангейм, як і К. Маркс, постає представником соціології конфлікту, як визначає ситуацію Рендал Колінз⁹.

Розвиваючи ідею ідеологічності соціальних груп, К. Мангейм стверджує, що індивіди в таких групах намагаються або змінити навколишній світ і природу, або

ж зберегти їх в успадкованому вигляді. На погляд соціолога, це залежить від їх – груп – «характеру та становища»: «В руслі такої спрямованості волі на зміни чи збереження, в результаті колективної діяльності і виникають проблеми, поняття та форми мислення відповідної групи»¹⁰. У дещо спрощеній формі ідеологія, за К. Мангеймом, і визначається як поняття та форми мислення, що спрямовані на збереження сталого та дійсного порядку. Протилежну тенденцію, форми, які відповідають орієнтації на зміну існуючого, К. Мангейм називає утопіями.

Відповідно, Карл Мангейм критикує ті підходи та уявлення, які не розуміють глибокого поєднання мислення з соціальною та колективною діяльністю: «Суто логічний аналіз не лише відділив індивідуальне мислення від ситуацій в групі, він відділив і мислення від дій»¹¹. Цим «грішив», на думку К. Мангейма, не тільки «суто логічний аналіз», але й позитивізм та ліберальне мислення (в чому й можливо побачити їх глибинний зв'язок). Таким чином, уявлення про самодостатнього та ізольованого індивіда К. Мангейм приписує «гіпертрофованому теоретичному індивідуалізму», що був характерним для епохи Відродження та індивідуалістичного лібералізму¹².

Більше того, говорить соціолог, ймовірно, що в певних сферах саме імпульс до дії може спонукати людину до пізнання. Адже «не виключено, що саме цей фактор є визначальним для відбору тих елементів дійсності, які стають предметом дійсності»¹³. У цьому твердженні цілком виразно простежується, як на нашу думку, марксистський базис. Твердження перегукується з більш пізніми думками відомого педагога Пауло Фрейре, який у своїх роботах та практиці (зокрема, «Педагогіці пригноблених») відстоював «проблемно-орієнтований» метод пізнання, суть якого в ефективному та вдалому пізнанні людиною світу, тому що він – світ, або окремий його об'єкт – мають стати актуальними вже через постановку проблеми. Об'єкт пізнання насамперед має бути цікавим людині як об'єкт, опанування та пізнання якого може бути практично корисним для неї. Критикуючи уявлення про об'єктивне соціальне знання, спроби математизувати його, мінімізувати втручання та вплив автора, суб'єкта на пізнання, К. Мангейм зазначає: «В соціальних науках об'єктивність нового типу досягається не усуненням ціннісних моментів, а їхнім критичним сприйняттям та свідомим контролем»¹⁴. Адже вилучення суб'єкта з соціальних наук принесе лише шкоду, оскільки будь-яке дослідження не є ізольованим актом, а розгортається за певних умов, в певному контексті, визначається нашими цінностями та певними вольовими імпульсами. Жива, діяльна зацікавленість дослідника спонукає його до пізнання, а отже, живить науку. Подібно до того, як у психоаналізі несвідоме має бути проговорене та усвідомлене (а не просто заперечене) для того, щоб мати змогу його контролювати. Так і в соціальних науках та соціальному житті маємо виявити соціальні детермінанти, аби опанувати їх.

Аналізуючи «ліберально-гуманістичну» форму утопічної ідеї, К. Мангейм доводить, що вона, як й інші утопії, протиставляє дійсності свій ідеальний образ. Цей образ є мірилом, «масштабом» для оцінки існуючого, він реалізується в формі «ідеї», «формально спроектованої у нескінченну далечінь і такої, що впливає звідти на нас, на певну мету»¹⁵.

Зауважимо, К. Мангейм у цьому контексті говорить про гуманістичну ідею, яка досягає кульмінації в ідеалістичній філософії, та стверджує, що доля ідеалістичної філософії була тісно пов'язана з соціальним становищем її представників. У такій постановці питання розглядається функція підриву церковно-теологічного бачення світу й еволюція ідеалістичних ідей: філософію брали на озб-

роєння різні соціальні верстви – спочатку королівська влада і бюргерство, згодом її використовувало лише бюргерство. Королівська влада все більше ставала реакційною силою, яка потребувала ідеології, а не утопії, а отже, зверталася до теократичних ідей. А отже, К. Мангейм наголошує, що пролетаріат у процесі історичного (розвитку після того, як його союз із буржуазією розпався) також відмовився від ідеалістичної філософії¹⁶.

Важливою для нас є підмічена К. Мангеймом особливість ліберальної свідомості. Дослідник наголошує на її надзвичайній «нормативності», при цьому зазначаючи, що саме це заважає їй «займатися буттям таким, як воно є»: «Тому вона вибудувала власний ідеальний світ таким, яким він має бути. Ця свідомість, велична й відсторонена від світу водночас, втратила будь-яке розуміння матеріального світу, а разом із цим і будь-який справжній зв'язок із природою. Адже природа в її розумінні означає зазвичай сумирність розуму, буття, співвідносне з вічними нормативами». Така нормативність, зорієнтованість на ідеал не є перешкодою тому, щоб формулювати такі ідеали розпливчато, нечітко: «Відсутності яскравих барв відповідає і порожнеча змісту всіх тодішніх ідеалів; освіта, свобода, особистість – лише рамки змісту, навмисне залишеного без точного визначення»¹⁷.

З критичного погляду традиційна концепція прав людини виразно ілюструє тезу К. Мангейма. Адже вона якраз і була тим ідеалом, за яким вимірювали несправедливість соціального порядку й водночас інструментом делегітимізації, зокрема, абсолютних монархій. Втім, самі «природні права людини» залишалися при цьому не конкретним явищем чи проектом, а абстрактним, розмитим метафізичним конструктом, який скоріше апелював до етичного, а не юридичного чи наукового розуміння.

Глибоко аналізує К. Мангейм і неконкретність змісту ліберальної утопії, що комбінується з надзвичайною увагою до форми. Автор пов'язує це з проміжною соціальною і часовою позицією носіїв таких ідей¹⁸. Справді важливо сказати, що, за К. Мангеймом, розмитість та абстрактність аж ніяк не завадили ліберальній утопії. Швидше навпаки. Спочатку вона просто не була помітною, в чому можна побачити саме ідеологічний момент. Абстрактність розкривалася лише поступово – критиками зліва та справа. Привабливість ліберальної утопії К. Мангейм пояснює причиною, за якої невизначеність «залишала відкритими всі можливості і тим самим стимулювала уяву», а отже, в ній «корінилося те свіже і молоде відчуття, та ранкова зоря, яку попри свої консервативні погляди відчув навіть старий Гегель»¹⁹.

На наш погляд, у цьому випадку К. Мангейм відходить від строгого соціологічного аналізу, натомість пояснюючи явище не структурними позиціями груп, їх становищем та інтересами, а метафізичною абстрактною «привабливістю». Насправді ж мову, швидше, варто вести не про абстрактні відчуття, пов'язані з ідеями лібералізму, а про специфічну класову структуру тогочасного суспільства, про відповідне історичне співвідношення сил. Як ми вважаємо, абстрактність ідей ліберальної утопії дозволила залучити інші прошарки до зміни соціального порядку, а тим самим допомогла буржуазії досягти своїх цілей. Таке залучення інших груп було життєво необхідним для буржуазії, яка все ж не могла самостійно вирішити питання підриву старого порядку. Але конкретизація могла б відштовхнути нижчі класи. Наприклад, конкретизація ідеї рівності унеможливила б інші, протосоціалістичні трактування рівності не як формальних можливостей, а як рівного достатку, в чому були зацікавлені нижчі класи. Абст-

рактність ліберального проекту була ефективною саме тому, що вона давала можливість нижчим прошаркам робити свої інтерпретації, вкладати своє значення в ідеали «свободи» та «рівності», а отже, втілювати в них свої потреби, інтереси та проекти.

Соціолог звертає увагу і на лінійність ліберальної утопії, а саме на відповідне сприйняття історії суспільства ліберальною свідомістю. Така пряmlinійність, віра в прогрес зумовлюється вже згаданою нормативністю, орієнтацією на ідеал-ідею. Розумний ідеал, ідеал розуму протиставляється наявному недосконалому становищі. Але це становище, реальне буття не просто визначається як таке, що не відповідає «розумній ідеї», Розуму, але усвідомлюється як таке, що постійно наближається до нього, еволюціонує, рухається від темного до світлого, від нерозумного до розумного, від несправедливого до справедливого. «Світ рухається в бік закладеного в ньому сенсу, утопії», – твердить К. Мангейм²⁰. Як уже було сказано, мова йде переважно не про раптові зміни, віру в які К. Мангейм приписує іншому типу утопічної свідомості – хіліастичній свідомості та її спадкоємцю, радикальному анархізму, а про поступові зміни.

Проте принциповим для нашого аналізу є інше. К. Мангейм говорить про те, що вищеописана «ідея» має надзвичайно велике значення для існуючого буття, адже вона стає нормою: «...ідея, здійсненна лише в далекому майбутньому, в процесі свого поступового становлення перетворюється вже нині в норму»²¹. Більше того, автор відмічає, що це логічно пов'язане з вірою в інституціоналізм та «формує силу політики», а отже, відзначаємо й ми, і в право як інструмент вольової та свідомої зміни світу людиною.

Надзвичайно вагомим для постановки питання про соціальну ідеологію було й інше зауваження К. Мангейма – щодо ліберальних ідей Просвітництва, які апелювали до нічим не скутої волі і живили відчуття незумовленості. Відчуття незумовленості та ідея «нічим не скутої» волі, як нам видається, мали величезний вплив на становлення сучасного європейського права. Адже і приватне право, і публічне (особливо кримінальне) сьогодні засновані на відповідальності особи за ті чи інші вчинки.

Аргументація ідей соціальними реаліями, фактами, безумовно, цікавить К. Мангейма. Він дискутує не з питання вибору між ідеями та фактами соціального контексту, а з питання первинності, причиновості в ідеології – факт (їх сукупність vs реальність), який породжує ідею (vs ідеологію). Звідси твердження пояснювального типу: «Ми не відкидаємо ані значення емпіричних досліджень, ані існування фактів... Ми також обґрунтовуємо свої твердження фактами, однак наше розуміння цих фактів має особливий характер. «Факти» завжди конститууються для свідомості в певному розумовому і соціальному контексті. Їх фіксація та формулювання самі по собі імплікують певний понятійний апарат. І поки він залишається єдиним для певної історичної спільноти, ніколи неможливо побачити ті ланцюжки передумов (соціальні та інтелектуальні потенційно можливі варіанти), що стоять за кожним поняттям зокрема»²².

Треба водночас наголосити, що К. Мангейм визначає ідеологію, протиставляючи їй «утопії». Так, якщо ідеологія є свідомістю, направленою на збереження усталеного соціального порядку, то, на думку соціолога, «утопія» є невідповідною оточуючому їй буттю трансцендентною свідомістю, «яка в процесі свого переходу в дію частково або повністю руйнує устрій життя, існуючий у відповідний момент часу». Ця невідповідність виявляється в тому, що утопія «орієнтується на чинники, яких немає в цьому бутті»²³.

Отже, за К. Мангеймом, утопічна свідомість – це трансцендентна стосовно реальності орієнтація, що підриває існуючий порядок. Наведене визначення є принциповим для соціолога, оскільки існують такі уявлення, що одночасно абстрагуються від буття, але водночас і не суперечать йому. Соціолог розгортає думку в аналіз середньовічної церкви як такої, що могла пов'язувати обіцянки раю та пекла лише з потойбічною сферою, позбавляючи їх «перетворюючої сили». Лише хіліасти, на його погляд, зробили з християнського вчення утопію, тобто застосували християнство для зміни дійсності, підриву тогочасного порядку. А отже, утопії, що не підривають існуючий порядок, К. Мангейм також відносить до ідеологій²⁴.

Звідси конкретизація концептуальних підходів: «Ідеологіями ми називаємо ті трансцендентні буття уявлення, зміст яких *de facto* ніколи не досягає реалізації»²⁵. Фактологічне доведення знову ж таки звернене до християнства. К. Мангейм показує, що християнська «любов до ближнього» є нездійсненою в суспільстві, заснованому на кріпосництві. Якою б щирою не була християнська етика, сформульовані в теології уявлення є ідеологічними саме тому, що не можуть бути здійснені у відповідному суспільстві. За таких умов у людини залишається два варіанти: або пробувати змінити соціальний порядок відповідно до своїх переконань та уявлень (і тоді останні набувають силу утопії), або ж не орієнтуватися на зміну світу і тим самим надати своєму світогляду ідеологічного змісту.

Дослідник зазначає, що розрізнення визначень на ідеологічні й утопічні часто є складною задачею. На практиці на такі визначення має великий вплив позиція суб'єкта, який і диференціює їх. Так, панівні класи, або ж просто групи, яким вигідний існуючий стан, будуть вважати утопією майже всі ще не здійснені проекти, причому вважати їх «принципово нездійсненими». Такі утопії соціолог називає «абсолютними», в той час як протилежні їм – «відносними». Під останніми йдеться про такі, що вважаються нездійсненими лише представниками певного соціального порядку²⁶.

У цьому зв'язку соціолог нагадує слова А. Ламартіна: «Утопії – це часто лише передчасні істини», адже зазвичай «певні ідеї називають утопіями представники попередньої стадії розвитку»²⁷. Для концепції К. Мангейма важливим є розрізнення діалектики буття та утопії. Буття, з позиції вченого, є динамічним, змінним, перебуває в постійному русі, воно породжує утопії, які стають виразниками інтересів та сподівань певних соціальних верств: «Ці духовні елементи стають тим вибуховим матеріалом, який жбурляє це буття за його межі»²⁸. В метафоричному викладі К. Мангейма формулюється діалектична істина, коли саме буття породжує утопії, що зумовлюють нове буття.

Розглядаючи утопії, соціолог показує одночасно їх складну історичну природу. Але якщо соціальні явища треба розглядати в їх динаміці, а отже, історичній перспективі, то й історичні явища варто було б досліджувати так, щоб спостерегти певні закономірності, взаємозалежності, зумовленості, а отже, і структури. Іншими словами, «звична аргументація історика, згідно з якою історія сама по собі є ланцюжком неповторних одиничних явищ, не сприймається нами як достатньо переконлива»²⁹. Історичний аналіз має бути одночасно соціологічним, а соціологічний – історичним, адже історія і є соціальним життям в динаміці.

Тут необхідно згадати сучасного соціолога Емануїла Валерстайна, який вважав, що поділ соціальних наук на дисципліни є штучним та некоректним. Е. Валерстайн вбачає в такому поділі ніщо інше як ліберальну ідеологію з її вічним потягом до роз'єднання та автономізації взаємопов'язаних речей. Аналогічно тому,

як ліберальна ідеологія говорить про автономного індивіда, вона говорить і про автономні соціальні дисципліни, не помічаючи їх взаємозумовленості та цілісності. Відповідно, й К. Мангейм обґрунтовує взаємозалежності, діалектику утопії та ідеології та говорить про те, що утопії пронизані елементами ідеології: «Утопією бюргерства на етапі його підйому була ідея «свободи». В певному сенсі вона була справжньою утопією, бо містила в собі елементи, що підривали структуру існуючого тоді соціального буття з метою створення нового порядку»³⁰. Ця утопія, за К. Мангеймом, була частково реалізована. Цехові та станові обмеження були скасовані, а свободи стали більшими в порівнянні зі станово-феодальним суспільством.

Але, розгортає думку К. Мангейм, згодом стало зрозуміло, що ідея свободи також була ідеологічною. Як тільки вона зустрілась із соціалістичним, дистрибутивним поняттям рівності, ідея свободи почала виконувати саме ідеологічні функції збереження та виправдання існуючого буття, конкуренції, індивідуального успіху та ін. Соціолог переконаний, що потрібен був би новий агент, щоб відділити буржуазно-ідеологічне від справді «утопічного».

Аргументуючи різні аспекти соціальної ідеології, К. Мангейм стверджує, що кожна утопія «пов'язана з певним історичним шаблем і певним соціальним прошарком». Соціолог роз'яснює думку, очевидно, щоб не виникало механістичних інтерпретацій сказаного. На його погляд, утопія виникає на індивідуальному рівні, як мрії і фантазії окремого індивіда, і лише згодом береться на озброєння певними соціальними групами³¹.

Розгортаючи тезу, соціолог застерігає від поширеного хибного уявлення про соціологію, яка, нібито, заперечує індивідуальну роль у створенні ідей. «Навпаки, – каже К. Мангейм, – де б могло зародитися нове, як не в оригінальній, «харизматичній», ламаючій статус існуючого буття індивідуальній свідомості»³². Соціологія не заперечує ролі індивіда – вона має на меті показати вкоріненість його ідей у соціальний порядок, а також «нове у візіях «харизматичного» індивіда», що увіллється у плин соціального життя лише тоді, якщо з самого початку воно виявиться дотичним до якоїсь течії і якщо його сенс буде генетично вкорінений у провідних тенденціях колективних устремлень і прагнень»³³.

Відтак дослідник робить висновок про утопію, яка тільки на перший погляд належить до творинь певного «ізольованого індивіда», але, поглянувши на ситуацію більш уважно, ми зможемо сказати про утопію як ідеї та свідомість тої верстви, «колективні імпульси якої виявилися співзвучними ідеям цього індивіда»³⁴.

У цьому ж контексті автор розгортає думку про «дієву утопію», під якою розуміє утопію, що пов'язана з певними соціальними групами. Саме така пов'язаність зі сподіваннями, інтересами, структурною ситуацією відповідного прошарку та історичним контекстом, в якому й існує ця група, і творить із певних ідей утопію в розумінні К. Мангейма. Це пояснюється просто: одна людина не може підірвати основи існуючого соціального порядку. Відповідно, лише вбираючи в себе наявні тенденції та інтереси певних соціальних груп, трансформуючи їх та втілюючи в певні ідеї, може здійснитися утопія. Саме за таких умов ідеї однієї людини стають ідеями певного прошарку, а отже й основою для діяльності певної соціальної групи по зміні світу. К. Мангейм послідовний в аргументації думки про те, що сучасну історію визначає не тільки все більша активність соціальних груп, але і їх здатність пов'язувати себе з різними формами утопій³⁵.

Так, у системі поглядів дослідника соціальна ідеологія є категорією змінною. Трансформація становища та структури певних соціальних груп зумовлює зміни

в їх утопіях. Більше того, зіткнення утопій певного про шарку з іншими утопіями та ідеологіями також має вплив на їх динаміку та форму. Звідси авторська теза: «Головний формуючий принцип конкретної свідомості завжди міститься в її утопічних пластах. В утопічному центрі свідомості перебувають специфічна за своєю структурою воля до дії та бачення, вони взаємно зумовлюють один одного і надають певної своєрідності кожній формі переживання історичного часу»³⁶. З цього К. Мангейм робить фундаментальний висновок про те, що найважливішою ознакою структури свідомості є іманентно властива йому форма переживання часу.

Відтак, «ніщо не допоможе краще збагнути глибоку внутрішню структуру свідомості, ніж спроба осмислити властивий їй образ часу в контексті сподівань, марень і цілей її суб'єкта. Адже ці сподівання, марення і цілі покладено в основу членування ним не тільки майбутніх дій, а й минулого часу». Карл Мангейм аргументує твердження тим, що події ніколи не є простим хронологічним нагромадженням фактів: ми ніколи їх не сприймаємо як рівноцінні; ми виділяємо серед них більш важливі та менш важливі, певні визначаємо як «поворотні», а про інші взагалі можемо забувати. Іншими словами, події набувають різної ваги і це, якщо поглянути уважно, визначається саме нашими ідеологічними чи утопічними уявленнями. Висновкова логіка вченого є майже афористичною: «Переживання історичного часу як смислової цілісності, що членує події, «передую» осягненню окремих елементів, і лише в контексті цього цілого ми... й розуміємо увесь перебіг історичного розвитку і визначаємо своє місце в ньому»³⁷.

Звернімо увагу й на те, що К. Мангейм одразу робить ще одне важливе зауваження щодо утопічної свідомості: ми передусім говоримо про неї в соціологічному розумінні. Ми не говоримо про неї, немов вона є «свідомість в цілому» І. Канта чи метафізичний «дух», наприклад, Ф. Гегеля. Вивчаючи утопічну та ідеологічну свідомість, ми досліджуємо конкретні структури свідомості, що їх можна виявити в такій формі, в якій вони існували у конкретних людей, конкретних представників певних соціальних груп³⁸.

Відтак, аналізуючи конкретні утопії, К. Мангейм застерігає, що ми будемо мати справу з «ідеальними типами». Адже кожен індивід має свою структуру свідомості, яка повністю навряд чи буде збігатися з ідеальними типами, що їх представлено в концептах авторської теорії³⁹.

Саме у структурі запропонованого дискурсивного аналізу для К. Мангейма надзвичайно важливо визначити, як певна форма свідомості структурує історичний час, адже на основі цього критерію дослідник і класифікує різні форми утопічної свідомості: від хіліастичної – до соціалістичної.

1. *Journal of Political Ideologies*, June 2006, 11(2), 169-181 Krishan Kumar Ideology and sociology: Reflections on Karl Mannheim's Ideology and Utopia. – P. 169-170. **2.** Мангейм К. Диагноз нашего времени / К. Мангейм. – М. : Юрист, 1994. – С. 12. **3.** Там само. – С. 19. **4.** Там само. – С. 21. **5.** Там само. – С. 21. **6.** Там само. – С. 21. **7.** Там само. – С. 21-22. **8.** Там само. – С. 22. **9.** Collins R. Sociological insight : an introduction to non-obvious sociology / R. Collins. – 2nd edition. – New York : Oxford University Press, 1992; Коллинз Р. Четыре социологических традиции / Рэндалл Коллинз ; Перевод Вадима Россмана. – М. : Издательский дом «Территория будущего», 2009. (Серия «Университетская библиотека Александра Погорельского»). – 320 с. **10.** Мангейм К. Цит. праця. – С. 22. **11.** Там само. – С. 22. **12.** Там само. – С. 44. **13.** Там само. – С. 23. **14.** Там само. – С. 23. **15.** Там само. – С. 236-237. **16.** Там само. – С. 238. **17.** Там само. – С. 239. **18.** Там само. – С. 239. **19.** Там само. – С. 245-246. **20.** Там само. – С. 241. **21.** Там само. – С. 241.

22. Там само. – С. 243. 23. Там само. – С. 209. 24. Там само. – С. 210. 25. Там само. – С. 211. 26. Там само. – С. 213-214. 27. Там само. – С. 220. 28. Там само. – С. 216. 29. Там само. – С. 218. 30. Там само. – С. 220. 31. Там само. – С. 223. 32. Там само. – С. 223. 33. Там само. – С. 223-224. 34. Там само. – С. 224. 35. Там само. – С. 224. 36. Там само. – С. 226. 37. Там само. – С. 226-227. 38. Там само. – С. 227. 39. Там само. – С. 227.

УДК 94(477.83) «18»:821.161.2.09

М. В. ЮСЬКІВ

ПОЛІТИЧНА МОДЕРНІЗАЦІЯ У КРАЇНАХ ПОСТРАДЯНСЬКОГО ПРОСТОРУ

Проаналізовано сутність політичної модернізації та модернізаційних процесів. Розглянуто особливості подальшого розвитку країн колишнього СРСР. Визначено типи суспільного розвитку країн пострадянського простору. Показано реальні проблеми СНД та їхні фактори виникнення.

Ключові слова: модернізація, розвиток, суспільство, пострадянський простір, держава.

Юськів М.В. Политическая модернизация в странах постсоветского пространства

Проанализированы сущность политической модернизации и модернизационных процессов. Рассмотрены особенности дальнейшего развития стран бывшего СССР. Определены типы общественного развития стран постсоветского пространства. Показано реальные проблемы СНГ и их факторы возникновения.

Ключевые слова: модернизация, развитие, общество, постсоветское пространство, государство.

Uskiv M.V. Political modernization in post-soviet

The paper explores the nature of political modernization and modernization processes. The features of the further development of the former Soviet Union. The types of social development of the former Soviet Union. Showing real problems and their factors of CIS origin.

Key words: modernization, development, society, the post-Soviet space state.

Становлення і розвиток пострадянських нових незалежних держав, незважаючи на певні особливості кожної, мали багато спільних характерних рис притаманних молодим державам після розпаду СРСР.

Для опису процесів, що відбуваються в сучасних державах, у тому числі в політичній сфері, вітчизняні та зарубіжні дослідники використовують різні терміни: «транзит», «перехід», «трансформація», «модернізація», «перетворення», «революція», «реформа» тощо. Очевидно, що такий обсяг термінів сам по собі якоюсь мірою відбиває неоднозначність, складність, багатоваріантність соціально-політичного розвитку у різних державах. Термін «модернізація» означає вдосконалення, осучаснення. Під модернізацією ж у суспільствознавстві, як правило, розуміється складна сукупність економічних, соціальних, культурних, політичних змін, які відбуваються в суспільстві у зв'язку з процесом індустріалізації, опануванням науково-технічних досягнень». Проблема політичної модернізації знайшла своє відображення в роботах таких авторів як С. Хантінгтон

© ЮСЬКІВ Мар'яна Василівна – аспірантка кафедри політології та державного управління Чернівецького національного університету імені Ю.Федьковича